



Anna Czarnecka

AUTOREFERAT ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

**WPŁYW EFEKTU FRAMINGU NA POSTAWY
WOBEC ELEMENTÓW KONSTRUKCJI PODATKU**

Promotor:

Prof. nadzw. dr hab. Jarosław Mielcarek
Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu
Instytut Finansów i Bankowości

Recenzenci:

Prof. nadzw. dr hab. Jolanta Szolno-Koguc
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Wydział Ekonomiczny
Katedra Finansów Publicznych

Prof. zw. dr hab. Jerzy Gajdka
Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Ekonomii Przemysłu i Rynku Kapitałowego

Szczecin 2016

Spis treści

I.	Uzasadnienie wyboru tematu	3
II.	Cel i hipoteza pracy.....	4
III.	Struktura pracy	5
IV.	Procedura badawcza.....	7
V.	Wybrane wyniki badań	14
VI.	Wnioski końcowe.....	21
VII.	Załącznik 1 – Spis treści rozprawy doktorskiej	24
VIII.	Załącznik 2 – Wykaz publikacji własnych	26

I. Uzasadnienie wyboru tematu

System podatkowy to nie tylko zbiór podatków w określonym miejscu i czasie, ale również podmioty tworzące i wykonujące prawo podatkowe oraz organizacja systemu. Szersza definicja uwzględnia również podatników (w tym potencjalnych podatników), a tym samym ich postawy wobec podatków i systemu podatkowego. Przy takim spojrzeniu na system podatkowy nie sposób badać opodatkowania tylko z perspektywy podmiotu, który podatki nakłada i pobiera. Należy również uwzględnić punkt widzenia podatnika.

Głównym motywem podjęcia tematu niniejszej rozprawy była chęć zbadania, czy przedstawienie elementów konstrukcji podatku z zastosowaniem framingu wpływa na postawy wobec tych elementów. Z uwagi na szerokie i ogólne pojęcie słowa „opodatkowanie” został zawężony obszar badawczy do badania postaw wobec elementów konstrukcji podatku.

Inspiracją do podjęcia niniejszego tematu była książka J. M. Buchanana pt. „Finanse publiczne w warunkach demokracji. Systemy fiskalne a decyzje indywidualne” oraz publikacje twórców finansów behawioralnych – D. Kahnemana i A. Tversky’ego. Lektury dzieł J. M. Buchanana, D. Kahnemana i A. Tversky’iego oraz doświadczenie zawodowe zachęciły autorkę do poszukiwań odpowiedzi na pytanie, czy można za pomocą finansów behawioralnych wyjaśnić, dlaczego odmienne przedstawienie tego samego zagadnienia podatkowego zmienia stosunek do opodatkowania. Badania poświęcone wyjaśnieniu, jak odmienne przedstawienie tego samego zagadnienia podatkowego wpływa na postawy wobec elementów konstrukcji podatku były przeprowadzane głównie przez amerykańskie i zachodnioeuropejskie ośrodki akademickie (na przykład J. Alm, P. A. Hite, A. Lewis, E. M. McCaffery, J. Baron, M. S. Sheffrin, S. Traub).

W języku angielskim stosowane są bliskoznaczne określenia: *frame*, *framing* i *framing effects*, które w literaturze polskiej są różnie tłumaczone. Rama (można również spotkać określenie rama interpretacyjna, rama odniesienia, *frame*, również *framing*) to sposób przedstawienia problemu, zagadnienia czy pytania. D. Kahneman definiuje efekt framingu szerzej jako „nieuzasadniony wpływ sformułowania na ludzkie przekonania i preferencje”¹. W rozprawie przyjęto, że przez efekt framingu można rozumieć przedstawianie takich samych problemów decyzyjnych/pytań w różnych ramach. W rozprawie były stosowane w miarę możliwości spolszczone określenia odnoszące się do przedstawienia zagadnienia/pytania/problemu w odmienny sposób, na przykład zmiana ram interpretacyjnych,

¹ D. Kahneman, *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, Media Rodzina, Poznań 2012, s. 482.

zastosowanie różnych ram, przedstawienie zagadnienia w odmiennych ramach odniesienia czy sformułowania. W tytule rozprawy zastosowano jednak określenie wywodzące się z języka angielskiego, żeby uniknąć mylnego skojarzenia, że sformułowanie „zmiana ram interpretacyjnych” dotyczy interpretacji prawa podatkowego.

II. Cel i hipoteza pracy

W pracy podjęto **problem badawczy**, który określono w postaci pytania rozstrzygnięcia: czy zmiana ram, w których przedstawia się elementy konstrukcji podatku (zmiennie elementy podatku) powoduje zmiany postaw wobec tych elementów. Rama to sposób przedstawienia problemu, zagadnienia czy pytania. Takie podejście badawcze opierało się na przekonaniu, że na skutek zmiany ramy, czyli na skutek przedstawienia tego samego problemu, zagadnienia czy pytania w inny sposób, dochodzi do efektu **framingu**, który polega na tym, że wywiera to wpływ na podmiot uczestniczący w badaniu, co doprowadza do zmiany jego postawy.

Przez postawę autorka rozumiała „nastawienie, ustosunkowanie się, podejście do...”. W pracy zbadano postawy osób fizycznych wobec opodatkowania. Przyjęto, że osoba fizyczna ponosi ciężar ekonomiczny podatków bezpośrednio (np. podatki dochodowe) lub pośrednio (np. VAT, akcyza w cenach nabywanych dóbr). Osoba, której postawy wobec opodatkowania badano, nie musiała być podatnikiem w znaczeniu formalnoprawnym, ale tzw. „podatnikiem rzeczywistym”, czyli takim, który ponosi ciężar ekonomiczny podatków.

Pomocna przy sformułowaniu hipotezy była analiza teorii w obrębie wybranych nauk społecznych odnoszących się do przedmiotu rozprawy. Podstawą rozważań była literatura krajowa i zagraniczna. Analiza teorii dotyczyła przede wszystkim: finansów publicznych, finansów behawioralnych oraz ekonomii eksperymentalnej. Analiza dorobku literaturowego została wzbogacona o przemyślenia autorki. W rozprawie przyjęto **hipotezę**, że przedstawienie zagadnienia/pytania dotyczącego elementów konstrukcji podatku (zmiennie elementy podatku) w różny sposób wpływa na postawy wobec tych elementów.

Celem rozprawy było rozpoznanie i wyjaśnienie czy zmiana sposobu prezentacji różnych elementów konstrukcji podatku (zmiennie elementy podatku) wpływa na postawy osób fizycznych wobec tych elementów. Cel rozprawy był zrealizowany dla polskiego systemu podatkowego. Podkreślić przy tym należy, że celem rozprawy nie było badanie stosunku Polaków do polskiego systemu podatkowego (poznanie rozkładu zmiennej w populacji), ale rozpoznanie i wyjaśnienie, czy osoby fizyczne w odmienny sposób postrzegają poszczególne

elementy konstrukcji podatku, stanowiące część systemu podatkowego w zależności od sposobu ich prezentacji (tj. czy wystąpi efekt framingu).

Dla realizacji głównego celu pracy zostały podjęte następujące **zadania badawcze**:

- przegląd teorii podatku ze szczególnym uwzględnieniem zmiennych elementów podatku oraz cech współczesnych systemów podatkowych,
- analiza polskiego systemu podatkowego w celu identyfikacji tych zmiennych elementów podatku, które zostały poddane badaniu empirycznemu,
- przegląd badań na świecie oraz usystematyzowanie i spójne przedstawienie dorobku literaturowego w zakresie badań nad wpływem zmiany ram na postawy wobec zmiennych elementów podatku,
- skonstruowanie badań ankietowych ze schematem eksperymentalnym, które uwzględniły możliwie wszystkie elementy konstrukcji podatku,
- analiza wyników badań i ich przełożenie na zasady podatkowe i funkcje, jakie powinien spełniać system podatkowy oraz próba określenia wytycznych do tworzenia racjonalnych systemów podatkowych.

III. Struktura pracy

Praca składa się z wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, streszczenia w języku angielskim, spisu literatury, aktów prawnych, innych źródeł, tabel, wykresów i rysunków oraz załączników. W rozdziale 1 opisano teorię podatku oraz system podatkowy w Polsce według stanu prawnego na dzień 1 stycznia 2014r. (ponieważ badania zostały przeprowadzone w roku 2014). W części dotyczącej teorii podatku porównano definicje podatków z wielu źródeł literaturowych i opisano elementy techniki podatku. Zostały wymienione i opisane rodzaje podatków i zasady podatkowe. Przedstawiono również cechy współczesnych systemów podatkowych, w tym polskiego systemu podatkowego. Stan prawny opisano w sposób syntetyczny, a zwrócono większą uwagę na te elementy systemu podatkowego, które pojawiły się w przeprowadzonych badaniach. Autorka skoncentrowała się na takich zagadnieniach jak podział podatków w Polsce na pośrednie i bezpośrednie, wielkość wpływów do budżetu z poszczególnych podatków (a tym samym znaczenie poszczególnych podatków według funkcji fiskalnej), skale podatkowe nominalne versus procentowe, ulgi i zwolnienia podatkowe, konstrukcje podatków z nadpłatami i dopłatami. Dla pełniejszego obrazu systemu podatkowego w Polsce skonfrontowano dane dotyczące tego systemu z opiniami Polaków, korzystając

z wyników badań ośrodków zajmujących się badaniem opinii publicznej. W pracy poświęcono wiele miejsca na teorię podatku i na system podatkowy z uwagi na fakt, że elementy konstrukcji podatku, osadzone w różnych ramach interpretacyjnych, były przedmiotem badań. Dodatkowym uzasadnieniem dla takiego podejścia było to, że podatnik i jego postawy wobec elementów konstrukcji podatku stanowią również część systemu podatkowego.

W rozdziale 2 zostały przedstawione podstawy teoretyczne finansów behawioralnych w kontekście podatków. Na początku opisano syntetycznie rys historyczny finansów behawioralnych oraz główne założenia tej części finansów. Autorka przedstawiła błędy poznawcze oraz błędy w sferze preferencji. Opisane zostało również pojęcie ram interpretacyjnych. Następnie szczegółowo przedstawiono wyniki badań przeprowadzanych przez zagraniczne ośrodki akademickie na temat wpływu zmian ram interpretacyjnych na postawy podatników. Skutki, jakie powodują zmiany ram interpretacyjnych w postawach podatników zostały podzielone na te związane z iluzjami podatkowymi oraz z awersją do straty. Skutki związane z iluzjami to efekt miary oraz związana z nim iluzja progresji, efekt wyizolowania, dezagregacji, iluzji neutralności oraz kotwicy. Skutki związane z awersją do straty to efekt awersji do etykiety „podatek”, awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku, Schellinga, wynikający z teorii perspektywy oraz status quo.

W rozdziale 3 przedstawiono metody i narzędzia badawcze. Opisano również cel i zakres badań. W rozdziale tym poświęcono wiele uwagi na opisanie metody eksperymentalnej w ekonomii oraz uzasadnienie doboru próby. Następnie omówiono dwa etapy badań. Z uwagi na zastosowany schemat eksperymentalny autorka scharakteryzowała poszczególne badania bardzo szczegółowo z każdorazowym określeniem jednej cechy różniącej grupy w badaniu.

W rozdziale 4 omówiono wyniki badań. Z uwagi na podział badań na dwa zasadnicze etapy, w taki sam sposób zostały zrelacjonowane wyniki tych badań. Oddzielnie zatem opisano próby dla każdego z tych etapów. Dodatkowo w przypadku drugiego etapu przedstawiono charakterystykę próby dla każdego efektu oddzielnie - dla efektu miary, awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku i Schellinga (ponieważ liczebność tych grup wynosiła po ok. 100 osób, czyli ok. 200 osób na jeden efekt; w pierwszym etapie liczebność grup wynosiła po ok. 25 osób, czyli po ok. 50² osób na jeden efekt). Z uwagi na występowanie w etapie pierwszym elementów jakościowych - komentarzy do odpowiedzi oraz opinii na temat polskiego systemu podatkowego - w punkcie dotyczącym wyników tych badań, dodatkowo zostały przytoczone wypowiedzi uczestników badania, które pozwoliły na głębszą analizę

² Tam, gdzie były trzy ramy – ok. 75 osób na jeden efekt.

wyników. Na zakończenie punktu, w którym zostały omówione wyniki badań etapu pierwszego, znajduje się podsumowanie tego etapu oraz uzasadnienie podjęcia badań w etapie drugim. Z kolei w przypadku omawiania wyników badań z drugiego etapu autorka skoncentrowała się na wynikach ilościowych. W rozdziale 4 znajdują się również rekomendacje w zakresie zastosowań wyników badań w praktyce i znaczenie ich dla rozwoju teorii.

IV. Procedura badawcza

Dla realizacji celu głównego pracy autorka skonstruowała serię badań ankietowych z wykorzystaniem schematu eksperymentalnego. Metodę eksperymentalną wykorzystuje się do sprawdzania hipotez o związkach przyczynowo-skutkowych. Na przykład J. Brzeziński opisuje eksperyment jako „model sprawdzania hipotez o zależnościach między zmienną (zmiennymi) zależną i zmienną (zmiennymi) niezależną - główną, który zakłada: manipulację co najmniej jedną zmienną niezależną - główną, kontrolowanie pozostałych zmiennych, ubocznych i zakłócających uznanych przez badacza za istotne dla zmiennej zależnej, oraz dokonywanie pomiaru zmienności zmiennej (zmiennych) zależnej, spowodowanej zamierzonym przez badacza oddziaływaniem na nią (na nie) zmiennej (zmiennych) niezależnej - głównej”³. W tym miejscu warto przypomnieć, że w 2002 roku Nagrodę Nobla w dziedzinie ekonomii otrzymał amerykański ekonomista Vernon Smith za wprowadzenie metod eksperymentalnych do badania mechanizmów rynkowych.

W wyniku studiów literaturowych, dotyczących efektu framingu w postawach względem opodatkowania, wyróżniono jedenaście efektów framingu, powstających poprzez manipulowanie ramą, w której przedstawia się zmienne elementy podatku, tj. efekt miary, iluzji progresji, wyizolowania, dezagregacji, iluzji neutralności, kotwicy, awersji do etykiety „podatek”, awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku, Schellinga, wynikającego z teorii perspektywy, status quo. Wyróżnione efekty framingu uwzględniają wszystkie zmienne elementy podatku, wymieniane w teorii podatku:

- podmiot podatku - w efekcie wyizolowania i iluzji neutralności,
- przedmiot podatku - w efekcie wyizolowania i awersji do etykiety „podatek”,
- podstawę opodatkowania - w efekcie dezagregacji,

³ J. Brzeziński, *Metodologia badań psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 286.

- rodzaj stawki podatku - w efekcie miary i iluzji progresji,
- wysokość opodatkowania - w efekcie kotwicy,
- ulgi i zwolnienia - w efekcie awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku, Schellinga, wynikającego z teorii perspektywy oraz status quo,
- warunki i tryb płatności podatku - w efekcie wynikającym z teorii perspektywy.

Badane efekty, rozpatrywane łącznie, uwzględniają wszystkie zmienne elementy podatku.

Dla każdego efektu autorka zaprojektowała pytanie ankietowe ze schematem eksperymentalnym, na które mieli udzielać odpowiedzi respondenci. Wyróżnione efekty uwzględniały opisane poniżej błędy poznawcze:

Efekt 1: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się wysokość opodatkowania - w stawce procentowej albo kwotowej - powoduje zmiany postaw wobec wysokości podatku (stawki i skali podatkowej), tj. występuje **efekt miary** – uczestnicy badania podadzą jako wyższe i z wyższym poziomem progresji opodatkowanie w stawce procentowej niż kwotowej.

Efekt 2: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się wysokość opodatkowania proporcjonalnego dla dwóch różnych poziomów dochodów – w stawce kwotowej albo procentowej - powoduje zmiany postaw wobec wysokości podatku (skali podatkowej), tj. występuje efekt **iluzji progresji** - opodatkowanie liniowe zaprezentowane z dwoma poziomami dochodów w tabeli według stawek kwotowych jest odbierane jak opodatkowanie progresywne.

Efekt 3: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się podwyżkę podatku - pośredniego albo bezpośredniego - powoduje zmiany postaw wobec podmiotu i przedmiotu podatku (kogo i co opodatkować), tj. występuje **efekt wyizolowania** (hipoteza J. S. Milla) – podwyżka podatku pośredniego jest lepiej postrzegana niż podatku bezpośredniego; uczestnicy badania wybiorą chętniej podwyżkę podatku pośredniego niż bezpośredniego.

Efekt 4: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się wysokość opodatkowania - w kwocie zagregowanej albo kwotach dezagregowanych - powoduje zmiany postaw wobec podstawy podatku (jedna łączna podstawa podatku czy kilka mniejszych), tj. występuje **efekt dezagregacji** – uczestnicy badania podadzą jako wyższe opodatkowanie dla dochodu „rozbitego” na dwie części niż dla dochodu łącznego;

Efekt 5: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się sposób opodatkowania małżeństw i niemałżeństw (tj. par żyjących w związku nieformalnym)

z takimi samymi łącznymi dochodami i z różnymi strukturami dochodów powoduje zmiany postaw wobec podmiotu podatku (możliwości łącznego opodatkowania dwóch podmiotów), tj. występuje **efekt iluzji neutralności** - w odmienny sposób postrzegana jest słusność opodatkowania dla par o takim samym dochodzie i takiej samej strukturze dochodu, gdzie stan cywilny pary nie ma znaczenia (porównuje się małżeństwo i niemałżeństwo o takim samym dochodzie i takiej samej strukturze dochodu - neutralność dla par) albo dla par o takim samym stanie cywilnym z różną strukturą dochodu (porównuje się małżeństwo z małżeństwem o takim samym dochodzie, ale z odmienną strukturą dochodu - neutralność dla małżeństw), w zależności od sposobu prezentacji tych samych sposobów opodatkowania w tabeli; w ramie, która podkreśla neutralność dla par (bez względu na stan cywilny pary) – ten wariant odbierany jest jako słuszny, z kolei w ramie, która podkreśla neutralność dla małżeństw - ten wariant jest odbierany jako słuszny⁴.

Efekt 6: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się pytanie o wskazanie odpowiedniej wysokości opodatkowania – z sugestią dotyczącą obecnej stawki podatkowej albo bez sugestii - powoduje zmiany postaw wobec wysokości podatku, tj. występuje **efekt kotwicy** – w odmienny sposób wskazuje się odpowiednią wysokość opodatkowania, gdy jest zasugerowana obecna stawka podatkowa niż gdy tej sugestii nie ma, w przypadku sugestii wskazuje się stawkę podatkową bliższą stawce zasugerowanej niż w przypadku braku sugestii.

Efekt 7: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się świadczenie publicznoprawne nazwane „podatkiem” albo „niepodatkiem” powoduje zmiany postaw wobec przedmiotu podatku (opodatkować czy pobierać inny rodzaj daniny), tj. występuje **efekt awersji do etykiety „podatek”** – lepiej odbierane jest zobowiązanie publicznoprawne, które nie jest nazwane „podatkiem”, od „podatku”.

Efekt 8: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się zmniejszenie podatku – zmniejszenie podatku dla osób (które spełniają określone warunki) albo zwiększenie podatku dla osób (które nie spełniają określonych warunków) powoduje zmiany postaw wobec ulg i zwolnień podatkowych, tj. występuje **efekt awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku** – lepiej odbierany jest sposób opodatkowania z możliwością zmniejszenia podatku (skorzystanie z ulgi podatkowej) niż z ewentualnymi dopłatami podatku.

Efekt 9: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się ulgę podatkową – ulga podatkowa dla osób (które spełniają określone warunki) albo wyższy

⁴ Szczegółowy opis tego efektu znajduje się w rozdziale trzecim w punkcie 3.4 rozprawy.

podatek dla osób (które nie spełniają określonych warunków) powoduje zmiany postaw wobec wysokości ulg podatkowych, tj. występuje **efekt Schellinga** – wskazuje się, że w przypadku wyższego podatku dla osób (które nie spełniają określonych warunków), różnica w zapłacie podatku powinna nie być mniejsza dla bogatych niż dla biednych; z kolei w przypadku ulgi podatkowej dla osób (które spełniają określone warunki), ulga ta powinna nie być większa dla bogatych niż dla biednych.

Efekt 10: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się możliwość popełnienia oszustwa podatkowego (poprzez bezprawne skorzystanie z ulgi podatkowej) – gdy podatnik ma otrzymać zwrot podatku albo gdy ma dopłacić podatek - powoduje zmiany postaw wobec chęci bezprawnego skorzystania z ulgi podatkowej, tj. występuje **efekt wynikający z teorii perspektywy** – wykazuje się większą skłonność do ryzyka, gdy podejmuje się decyzję dotyczącą oszustwa podatkowego, w przypadku dopłaty podatku niż w przypadku zwrotu podatku.

Efekt 11: Zmiana sposobu sformułowania problemu/pytania, w którym przedstawia się ujednoczenie stawek podatkowych – jako likwidację ulg i zwolnień podatkowych albo ujednoczenie stawek podatkowych (bez informacji doprecyzowującej o likwidacji ulg i zwolnień podatkowych) - powoduje zmiany postaw wobec występowania ulg i zwolnień podatkowych, tj. występuje **efekt status quo** – mniej chętnie wybierana jest opcja z likwidacją ulg i zwolnień podatkowych.

Każdy efekt framingu został poddany badaniu ze schematem eksperymentalnym w ten sposób, że tylko jedna zmienna niezależna była zmieniana i badany był skutek tej zmiany. Czynnikiem istotnym w badaniach w niniejszej rozprawie był sposób zadania pytania lub prezentacji odpowiedzi (*framing*, rama interpretacyjna, kontekst). Osiągnięto to poprzez manipulowanie ramą. Manipulowanie ramą polegało na tym, że w badaniu występowania każdego efektu element konstrukcji podatku był przedstawiany w różnych ramach (pytanie główne w ankiecie odnosiło się do elementów konstrukcji podatku), na przykład w efekcie awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku ulga podatkowa była przedstawiana jako dopłata dla podatników, którzy z ulgi nie mogą skorzystać (rama I przedstawiona dla jednej grupy uczestników badania) albo jako bonus dla podatników, którzy mogą z ulgi skorzystać (rama II przedstawiona dla drugiej grupy uczestników badania). Ramy interpretacyjne do badania występowania awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Ramy interpretacyjne dla badania występowania awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku

Rama I	Rama II
Czy uważasz, że	
osoby NIE mające dzieci na utrzymaniu powinny płacić większy podatek niż osoby o takim samym dochodzie, ale z dziećmi? <input type="checkbox"/> Tak <input type="checkbox"/> Nie <input type="checkbox"/> Trudno powiedzieć	osoby mające dzieci na utrzymaniu powinny płacić mniejszy podatek niż osoby o takim samym dochodzie, ale bez dzieci? <input type="checkbox"/> Tak <input type="checkbox"/> Nie <input type="checkbox"/> Trudno powiedzieć

Zródło: opracowanie własne.

Czynniki nieistotne to te cechy, które różnicowały próbę oraz czynniki zewnętrzne. Sposobem na wyeliminowanie wpływu czynników nieistotnych to wąsko zdefiniowana próba badawcza, losowy przydział do grup uczestników badania oraz minimalizacja zakłócających czynników zewnętrznych poprzez stworzenie takich samych warunków uczestnikom podczas każdego etapu badań.

Próba badawcza została przez autorkę wąsko zdefiniowana i składała się ze studentów nauk ekonomicznych, przede wszystkim z trybu zaocznego. A zatem były to osoby, które miały kontakt z systemem podatkowym teoretyczny lub praktyczny. Byli to specjaliści lub potencjalni specjaliści z zakresu ekonomii a nawet opodatkowania, a zatem osoby, dla których nie była obca terminologia podatkowa. Świadczy to o konserwatywnym, i tym samym ostrożnym, podejściu autorki do przeprowadzonych badań. Podczas badań zachowano wszelkie standardy dobrego eksperymentu – manipulowano jedną zmienną niezależną, kontrolowano pozostałe zmienne: uboczne i zakłócające, uznane za istotne dla zmiennej zależnej, a także zapewniono uczestnikom badania anonimowość i nie zmuszano ich do udziału w badaniu, przydział do poszczególnych grup odbył się w sposób losowy (randomizacja drugiego stopnia), badania były tak zaprojektowane, że można je powtórzyć na innych próbach, np. lekarzy, urzędników, nauczycieli, uczestnicy nie znali prawdziwego celu badań.

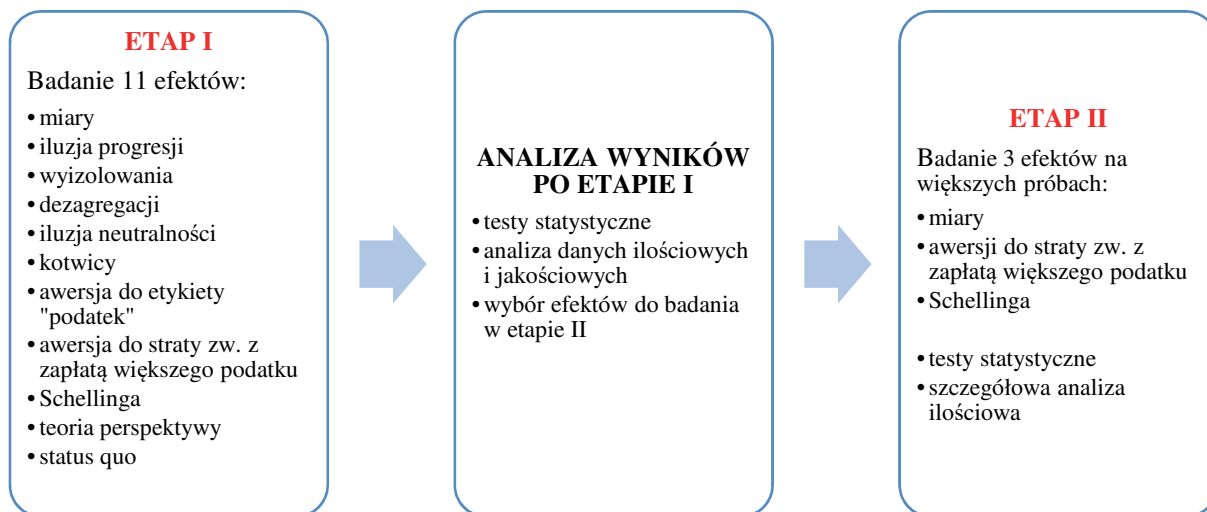
Schemat procedury badawczej przedstawia rysunek 1. Badania obejmowały dwa podstawowe etapy:

I. Przeprowadzenie badań ilościowych w postaci ankiet z zastosowaniem schematu eksperymentalnego, w którym było przetestowanych 11 efektów. Dodatkowo uczestnicy

badania komentowali swoje odpowiedzi oraz wyrażali swobodną opinię na temat polskiego systemu podatkowego.

II. Przeprowadzenie badań ilościowych w postaci ankiet z zastosowaniem schematu eksperymentalnego, w którym były przetestowane te efekty, które w pierwszym etapie badań dały istotne statystycznie różnice.

Rysunek 1. Schemat procedury badawczej



Źródło: opracowanie własne.

W etapie I zostało sprawdzonych występowanie 11 efektów framingu. W pierwszej części badań, z uwagi na dużą liczbę efektów, badania były przeprowadzone na mniej licznych próbach – o liczebności ok. od 20 do 30 osób w każdej ramie interpretacyjnej dla jednego efektu (czyli w po ok. od 40 do 60 osób na każdy efekt z dwiema ramami⁵). W tabeli 2 przedstawiono zestawienie zastosowanych ram interpretacyjnych dla 11 wybranych efektów framingu. Dodatkowo w etapie I respondenci komentowali swoją odpowiedź oraz wyrażali swobodną opinię na temat polskiego systemu podatkowego. Pozwoliło to na identyfikację przesłanek i wyjaśnień, jakimi posługują się uczestnicy badania przy uzasadnieniu swoich wyborów.

Tabela 2. Ramy interpretacyjne dla 11 wybranych efektów framingu

L.p.	Efekt	Rama			Ilość wersji
		I	II	III	
1	Efekt miary	Wskazanie poziomu opodatkowania w %	Wskazanie poziomu opodatkowania w zł		1. Dla dochodów 10.000, 50.000, 100.000, 200.000 zł
					2. Dla dochodu 500.000 zł
2	Iluzja progresji	Wskazanie czy opodatkowanie liniowe wyrażone kwotowo jest właściwe	Wskazanie czy opodatkowanie liniowe wyrażone w % jest właściwe		1. Dla dochodów 20.000, 100.000 zł
					2. Dla dochodów 10.000, 50.000 zł

⁵ W przypadku efektów z 3 ramami liczba uczestników badania będzie odpowiednio większa.

3	Efekt wyizolowania	Wskazanie sposobu "załatania dziury budżetowej", gdzie do wyboru jest m.in. podwyżka podatku pośredniego (VAT)	Wskazanie sposobu "załatania dziury budżetowej", gdzie do wyboru jest m.in. podwyżka podatku pośredniego (akcyza)	Wskazanie sposobu "załatania dziury budżetowej", gdzie do wyboru jest m.in. podwyżka podatku bezpośredniego (podatek dochodowy od osób fizycznych)	
4	Efekt dezagregacji	Wskazanie wariantu opodatkowania dla podatnika, który uzyskuje dochody z dwóch różnych źródeł i podane są dwa dochody oddzielnie	Wskazanie wariantu opodatkowania dla podatnika, który uzyskuje dochody z dwóch różnych źródeł i podany jest łączny dochód		1. Dla dochodów 40.000 i 60.000 zł (łącznie 100.000 zł)
					2. Dla dochodów 20.000 i 30.000 zł (łącznie 50.000 zł)
5	Iluzja neutralności	Wskazanie właściwego sposobu opodatkowania, gdzie w tabeli zestawiono obok siebie opodatkowanie małżeństw i niemalżeństw o takich samych dochodach	Wskazanie właściwego sposobu opodatkowania, gdzie w tabeli zestawiono obok siebie opodatkowanie małżeństw, gdzie jeden małżonek zarabia i gdzie oboje małżonkowie zarabiają oraz opodatkowanie niemalżeństw gdzie jedna osoba zarabia bądź oboje osoby zarabiają		
6	Efekt kotwicy	Wskazanie właściwej wysokości opodatkowania, gdy podana jest stawka obecnie obowiązująca (10%)	Wskazanie właściwej wysokości opodatkowania, gdy podana jest stawka obecnie obowiązująca (20%)	Wskazanie właściwej wysokości opodatkowania, gdy brak jest informacji nt. stawki obecnie obowiązującej	
7	Awersja do etykiety "podatek"	Wskazania wariantu finansowania radia i telewizji publicznej z podatku	Wskazania wariantu finansowania radia i telewizji publicznej z abonamentu RTV	Wskazania wariantu finansowania radia i telewizji publicznej z opłaty	
8	Awersja do straty	Opinia nt. większego podatku dla osób bezdzietnych	Opinia nt. większej ulgi podatkowej dla osób z dziećmi		
9	Efekt Schellinga	Wskazanie wariantu nie mniejszej dopłaty podatku dla bogatych niż dla biednych, którzy nie mają dzieci	Wskazanie wariantu nie większej ulgi podatkowej dla bogatych niż dla biednych, którzy mają dzieci		
10	Teoria perspektywy	Określenie skłonności do ryzyka i chęci bezprawnego wykorzystania ulgi podatkowej, gdy należy dopłacić podatek (decyzja w sferze strat)	Określenie skłonności do ryzyka i chęci bezprawnego wykorzystania ulgi podatkowej, gdy można otrzymać większy zwrot podatku (decyzja w sferze zysków)		

11	Efekt status quo	Niechęć do wskazania wariantu z likwidacją ulg i zwolnień w podatku dochodowym	Wskazanie wariantu, które nie jest zagrożeniem dla "status quo" podatnika, czyli wybór ujednoczenia stawek podatkowych		
----	------------------	--	--	--	--

Zródło: opracowanie własne.

Druga część badań była zdeterminowana przez wyniki pierwszej części. W drugim etapie zostały powtórzone badania ankietowe ze schematem eksperymentalnym na większych próbach – po ok. 100 osób w każdej grupie (czyli ok. 200 osób dla jednego efektu), ale tylko w tych efektach, które po pierwszym etapie badań dały istotne statystycznie różnice. W tej części badania miały tylko postać badań ilościowych bez elementów jakościowych (uczestnicy badania nie komentowali swojej odpowiedzi ani nie wyrażali swobodnej opinii na temat polskiego systemu podatkowego).

Uzyskane wyniki zostały poddane badaniu istotności w oparciu o testy statystyczne U Mann-Whitneya, Kruskala-Wallisa oraz Chi-kwadrat. Założono poziom istotności $\alpha=0,05$. W przypadku badań, w których porównań wymagały średnie na podstawie badania dwóch niezależnych prób, został zastosowany test U Mann-Whitneya – dotyczy efektu miary, kotwicy, dezagregacji. Dodatkowo w przypadku badania dotyczącego występowania efektu kotwicy zastosowano test Kruskala-Wallisa (odpowiednik testu U Mann-Whitneya dla trzech niezależnych prób). Jeżeli otrzymano zmienne nominalne został zastosowany test statystyczny Chi-kwadrat (test hipotezy o niezależności dwóch zmiennych nominalnych) – dotyczy to efektu iluzji progresji, wyizolowania, iluzji neutralności, awersji do etykiety „podatek”, awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku, Schellinga, wynikającego z teorii perspektywy, status quo. Jeżeli wyniki testu Chi-kwadrat wskazywały na istotne różnice statystyczne, to dodatkowo obliczano współczynnik siły związku V-Cramera.

V. Wybrane wyniki badań

Łącznie przeprowadzono 1377 ankiet ze schematem eksperymentalnym w okresie lutyczerec 2014 w Poznaniu wśród studentów nauk ekonomicznych poznańskich uczelni. Dominowali studenci pierwszego roku studiów drugiego stopnia (50%) – tj. odpowiednik czwartego roku studiów pięcioletnich. Średnia wieku wynosiła 24,285 lat (I etap – 24,479 lat, II etap – 24,040 lat). 84,75% osób wskazało, że były aktywne zawodowo. Długość aktywności

zawodowej wynosiła średnio 4,4206 lat (I etap – 4,423 lat, II etap – 4,418 lat). Większość badanych rozliczało już zeznanie roczne PIT - 81,41%.

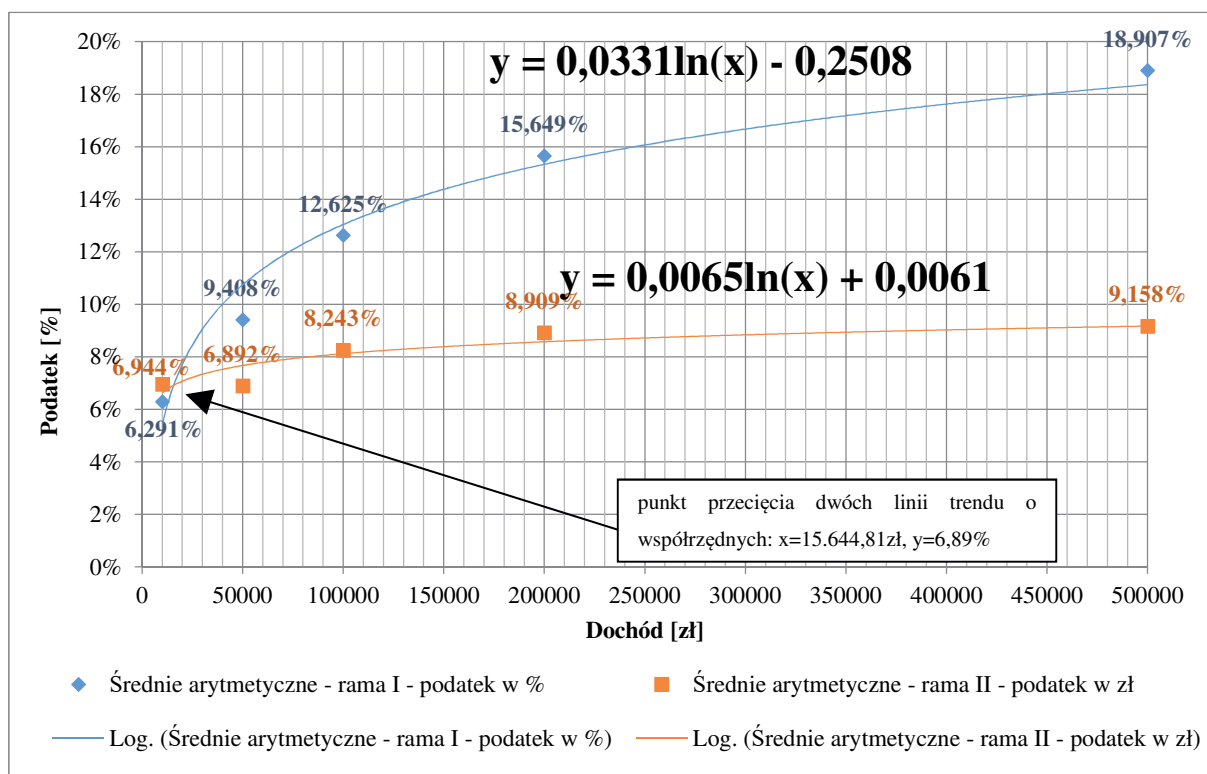
W pierwszym etapie przeprowadzono 769 ankiet i dotyczyły one jedenastu efektów framingu. W przypadku trzech efektów wystąpiły istotne różnice statystyczne w odpowiedziach pomiędzy grupą I i II. Potwierdzone efekty po pierwszym etapie to efekt miary, awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku i Schellinga. Dodatkowo poddano analizie wypowiedzi respondentów, gdy komentowali swoje odpowiedzi i wyrażali swobodną opinię na temat polskiego systemu podatkowego. Pozwoliło to na głębszą analizę wyników badań. W przypadku sześciu efektów, tj. iluzji progresji, dezagregacji, iluzji neutralności, kotwicy, awersji do etykiety „podatek”, wynikającego z teorii perspektywy nie uzyskano istotnych statystycznie różnic w odpowiedziach pomiędzy grupą I i II. W przypadku dwóch efektów, tj. efektu wyizolowania i status quo większość stanowiły odpowiedzi unikowe „Trudno powiedzieć”, co ogranicza wnioskowanie na podstawie badań ilościowych (nadal jednak istnieje możliwość interpretacji danych jakościowych).

Podjmując się próby realizacji głównego celu pracy starano się przede wszystkim wykazać, że uzyskane wyniki badań są niezgodne z postawioną hipotezą główną (próba dyskonfirmacji), która mówi, że przedstawienie zagadnienia/pytania dotyczącego elementów konstrukcji podatku (zmiennie elementy podatku) w różny sposób wpływa na postawy wobec tych elementów. Z tego powodu podjęto badanie trzech efektów framingu (potwierdzonych w pierwszym etapie) za pomocą badań ankietowych ze schematem eksperymentalnym w liczniejszym badaniu ilościowym, aby w ten sposób ponownie sprawdzić ich występowanie.

W drugim etapie badań ilościowych uzyskano 608 ankiet, które dotyczyły trzech efektów, których występowanie zostało potwierdzone w badaniach w pierwszym etapie, tj. efektu miary, awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku i Schellinga.

W drugim etapie w przypadku efektu miary dla poziomu dochodu 10.000 zł różnice w odpowiedziach pomiędzy grupą I i II nie były istotne statystycznie. Dla poziomu dochodu 50.000, 100.000, 200.000 i 500.000 zł wyniki badań dały istotne różnice statystyczne i uczestnicy badań wskazali wyższe opodatkowanie i większy stopień progresji dla odpowiedzi udzielanych w procentach niż w mierniku pieniężnym. Dla uzyskanych odpowiedzi w postaci średnich arytmetycznych w ramie I i II wyznaczono linie trendu logarytmicznego, co przedstawia wykres 1.

Wykres 1. Średnie arytmetyczne oraz linie trendu dla odpowiedzi w ramie I i II oraz punkt przecięcia tych dwóch linii trendu – badanie dotyczące występowania efektu miary (etap II)



Źródło: opracowanie własne.

Linie trendu wyznaczone przez średnie arytmetyczne odpowiedzi w ramie I i II przecinają się w punkcie o współrzędnych $x=15.644,81zł$ (poziom dochodu) i $y=6,89\%$ (poziom stopy podatkowej), co można zinterpretować, że od dochodu 15.644,81 zł w przeprowadzonych badaniach wystąpiły różnice w podawaniu wysokości podatku w ramie I i II. Na tej podstawie możemy stwierdzić, że zostało potwierdzone występowanie efektu miary w części dotyczącej wysokości podatku.

Dalsze analizy dotyczą potwierdzenia występowania efektu miary w części mówiącej o tym, że w przypadku odpowiedzi udzielanych w % wystąpi wyższa progresja niż w przypadku odpowiedzi udzielanych w złotych. W tabeli 3 przedstawiono zestawienie dla ramy I i II liczebności osób, które opowiedziały się za opodatkowaniem progresywnym, liniowym i regresywnym. W ramie I, w której odpowiedzi były podawane w %, ponad 70% respondentów wskazała opodatkowanie progresywne. Z kolei w ramie II odpowiedzi respondentów były prawie równomiernie rozłożone na te trzy sposoby opodatkowania osób z różnymi poziomami dochodu. Najwięcej osób opowiedziało się za opodatkowaniem progresywnym – 31 osób, ale tylko 4 osoby mniej za opodatkowaniem liniowym. Ponad ¼ uczestników badania w ramie II wskazała opodatkowanie regresywne. Test Chi-kwadrat wykazał, że w odpowiedziach dla ramy

I i II były istotne statystycznie różnice – poziom istotności $p=0,000^6$, a V Cramer= $0,313^7$. Dla poziomu współczynnika zbieżności V Cramera w przedziale od 0,2 do 0,4 uznaje się, że współzależność ma charakter słaby. Na tej podstawie możemy stwierdzić, że został potwierdzony efekt miary, dotyczący większego stopnia progresji w ramie I niż w ramie II.

Tabela 3. Liczebność odpowiedzi dla efektu miary dotyczącego progresji - etap II

Wyszczególnienie		Liczebność odpowiedzi		
		Rama I [stawka podatku w %]	Rama II [stawka podatku w zł]	Ogółem
Wskazane opodatkowanie wg udzielonych odpowiedzi	progresywne	69	31	100
	liniowe	29	27	56
	regresywne	0	21	21
Razem		98	79 ⁸	177

Zródło: opracowanie własne.

W efekcie awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku w II etapie badań na próbie $n=208$ wystąpiła istotna różnica statystyczna – istotność $p=0,000$ dla testu Chi-kwadrat. Na łączną ilość 208 ankiet, nie odrzucono żadnej z nich. 103 osoby wypełniały ankietę w ramie I, a 105 osób - w ramie II. Wyniki badań przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Liczebność odpowiedzi dla awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku – etap II

Wyszczególnienie		Liczebność odpowiedzi		
		Rama I [NIE mające dzieci- większy podatek]	Rama II [mające dzieci- mniejszy podatek]	Ogółem
Odpowiedzi	TAK	11	57	68
	NIE	74	24	98
	Trudno powiedzieć	18	24	42
Ogółem		103	105	208

Zródło: opracowanie własne.

W grupie z ramą I, gdzie respondenci byli pytani w sposób: „Czy uważasz, że osoby NIE mające dzieci na utrzymaniu powinny płacić większy podatek niż osoby o takim samym dochodzie, ale z dziećmi?” - zawierający „dopłatę podatku” - zdecydowana większość uczestników badania - 71,84% zaprzeczyło. W tej samej grupie tylko 10,68% respondentów

⁶ Oprogramowanie SPSS uwzględnia poprawkę na ciągłość przy obliczaniu testu Chi-kwadrat. Zgodnie z założeniami dla testu Chi-kwadrat liczebność komórki nie może być mniejsza niż 5. W związku z tym oprogramowanie uwzględnia poprawkę na ciągłość.

⁷ Testy obliczono przy zsumowanych zbiorach odpowiedzi dla opodatkowania liniowego i regresywnego z uwagi na liczbę odpowiedzi 0 dla opodatkowania regresywnego w ramie I. W przypadku testu Chi-kwadrat powinna wystąpić pewna minimalna liczebność obserwacji w każdej kategorii. Zdaniem większości autorów minimalna liczebność obserwacji to 5.

⁸ W zestawieniu tym nie uwzględniono ankiety, w której uczestnik badania wskazał podatek tylko dla jednego poziomu dochodu. Uwzględniono ankiety, w których respondenci wskazali opodatkowanie dla co najmniej dwóch poziomów dochodu.

stwierdziło, że osoby bezdzietne powinny płacić wyższy podatek. Z kolei w grupie z ramą II, gdzie pytanie brzmiało: „Czy uważasz, że osoby mające dzieci na utrzymaniu powinny płacić mniejszy podatek niż osoby o takim samym dochodzie, ale bez dzieci?” tylko 22,86% osób odpowiedziało „NIE”, a 54,29% odpowiedziało twierdząco. Współczynnik zbieżności V Cramera wynosi 0,526. Oznacza to, że współzależność ma charakter umiarkowany.

W tabeli 5 przedstawiono wyniki badań dotyczące występowania efektu Schellinga w II etapie badań.

Tabela 5. Liczebność odpowiedzi dla efektu Schellinga– etap II

Wyszczególnienie		Liczebność odpowiedzi		
		Rama I [NIE ma dzieci-wyższy podatek]	Rama II [ma dzieci-ulga podatkowa]	Ogółem
Odpowiedzi	większa dla bogatych niż dla biednych	46	5	51
	taka sama dla bogatych i dla biednych	32	45	77
	mniejsza dla bogatych niż dla biednych	2	43	45
	Trudno powiedzieć	25	10	35
Ogółem		105	103	208

Zródło: opracowanie własne.

Osoby z ramy I odpowiadały na pytanie główne, które brzmiało: ”Osoba, która NIE ma dzieci na utrzymaniu musi płacić wyższy podatek niż osoba, która ma dzieci. Czy uważasz, że różnica w podatku powinna być:

- większa dla bogatych niż dla biednych,
- taka sama dla bogatych i dla biednych,
- mniejsza dla bogatych niż dla biednych,
- trudno powiedzieć”.

Większość osób z tej ramy – 46 osób (43,81%) - odpowiedziało, że dopłata w podatku do zapłaty dla osób, które nie mają dzieci powinna być większa dla bogatych niż dla biednych. Z kolei w ramie II tylko 5 osób (4,85%) zaznaczyło tę odpowiedź. W ramie II dominowała odpowiedź „taka sama dla bogatych i dla biednych” – 45 osób (43,69%), a zaraz potem „mniejsza dla bogatych niż dla biednych” – 43 osoby (41,75%). Odpowiedzi udzielane przez

osoby w ramie I i II różniły się istotnie statystycznie – $p=0,000^9$. Siła związku według V Cramera wynosi 0,616.

Tabela 6 przedstawia podsumowanie wyników dla I i II etapu badań.

Tabela 6. Podsumowanie wyników badań dla I i II etapu

L.p.	Efekt	Zmienna niezależna/Czynnik	Ilość ram/ wartości zmiennej niezależnej /ilość poziomów czynnika	Zmienna zależna/ udzielona odpowiedź przez respondenta	Wyniki badań		Czy efekt wystąpił?	
					Etap I	Etap II		
1	miary	Sposób zadania pytania i "zmuszenie" respondenta do udzielenia odpowiedzi w % albo złotych	2	wysokość opodatkowania dla różnych poziomów dochodu	10.000zł	p=0,321	p=0,739	TAK - tylko dla wyższych poziomów dochodu
					50.000zł	p=0,269	p=0,001	
					100.000zł	p=0,245	p=0,000	
					200.000zł	p=0,040	p=0,000	
					500.000zł	p=0,013	p=0,000	
				rozłożenie stawek podatkowych pomiędzy podatników mniej i więcej zarabiających (stopień progresji) - zmienna nominalna ¹⁰		p=0,000 V Cramer=0,313	TAK	
2	iluzji progresji	Sposób prezentacji wysokości opodatkowania w pytaniu - w złotych albo %.	2	zmienna nominalna	p=0,913 (tura I) p=0,795 (tura II)		NIE	
3	wyzolowania	Zmiana tylko jednej odpowiedzi z trzech możliwych do wyboru dla respondenta	3	zmienna nominalna	p=0,970, ale dominują odpowiedzi unikowe-80%		BRAK MOŻLIWOŚCI WNIOSKOWANIA	
4	dezagregacji	Sposób zadania pytania poprzez prezentację dochodu do opodatkowania "rozbitego" na dwie części albo dochodu łącznego	2	wysokość opodatkowania	p=0,168 (tura I) p=0,074 (tura II)		NIE	
5	iluzji neutralności	Sposób prezentacji opodatkowania w tabeli, będącej częścią pytania (ułożenie kolumn w tabeli)	2	zmienna nominalna	p=0,809		NIE	

⁹ Oprogramowanie SPSS uwzględnia poprawkę na ciągłość przy obliczaniu testu Chi-kwadrat. Zgodnie z założeniami dla testu Chi-kwadrat liczebność komórki nie może być mniejsza niż 5. W związku z tym oprogramowanie uwzględnia poprawkę na ciągłość.

¹⁰ Tylko w etapie II.

6	kotwicy	Sposób zadania pytania poprzez zasugerowanie respondentowi odpowiedzi	3	wysokość opodatkowania	p=0,236 (dla testu Chi-kwadrat) p=0,463 (dla testu Kruskala-Wallisa)		NIE
7	awersji do etykiety "podatek"	Zmiana tylko jednej odpowiedzi z trzech możliwych do wyboru dla respondenta	3	zmienna nominalna	p=0,059		NIE
8	awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku	Sposób zadania pytania tj. przedstawienie takiego samego problemu z dwóch różnych perspektyw	2	zmienna nominalna	p=0,036	p=0,000 V Cramer=0,526	TAK
9	Schellinga	Sposób zadania pytania tj. przedstawienie takiego samego problemu z dwóch różnych perspektyw	2	zmienna nominalna	p=0,015 p=0,009 (połączone zbiory odpowiedzi jak w tabeli 4.19. w rozprawie)	p=0,000 V Cramer=0,616 p=0,000 V Cramer=0,552 (połączone zbiory odpowiedzi jak w rozprawie w tabeli 4.32.)	TAK
10	wynikający z teorii perspektywy	Sposób zadania pytania tj. przedstawienie takiego samego problemu z dwóch różnych perspektyw	2	zmienna nominalna	p=0,837 p=0,605 (połączone zbiory odpowiedzi jak w tabeli 4.21. w rozprawie)		NIE
11	status quo	Zmiana tylko jednej odpowiedzi z dwóch możliwych do wyboru dla respondenta	2	zmienna nominalna	p=0,286, ale dominują odpowiedzi unikowe-50%		BRAK MOŻLIWOŚCI WNIOSKOWANIA

Źródło: opracowanie własne.

Największym ograniczeniem zastosowania wyników badań z niniejszej rozprawy jest próba niereprezentatywna, na której wykonano badania. W takiej sytuacji – w przypadku potwierdzenia hipotezy – wnioskowanie jest ograniczone tylko do badanej próby. W przypadku badań eksperymentalnych – co było wyjaśnione w rozprawie w rozdziale trzecim w punkcie dotyczącym próby badawczej – w zasadzie nie stosuje się próby reprezentatywnej, ponieważ celem takich badań nie jest poznanie rozkładu zmiennej w populacji, ale sprawdzenie czy na przykład w dwóch jednorodnych grupach wystąpią różnice w odpowiedziach, gdy będzie się manipulować zmienną niezależną. Natomiast zgodnie z poglądami K. Poppera wystarczy znaleźć choćby jeden przypadek, który nie potwierdza działania teorii, aby uznać, że hipoteza nie została potwierdzona. Dla sześciu efektów, gdzie nie było istotnych różnic statystycznych w odpowiedziach, takie wnioskowanie jest uprawomocnione.

VI. Wnioski końcowe

Przeprowadzone badania empiryczne potwierdziły, że występowanie efektu framingu wpływa na postawy wobec niektórych elementów konstrukcji podatku. W wyniku zmiany ram powstaje efekt miary, awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku oraz efekt Schellinga. Te trzy efekty wystąpiły w wyniku manipulowania następującymi zmiennymi elementami podatku: rodzajem stawki podatkowej i ulgą podatkową. W ten sposób rozpoznano i wyjaśniono, czy zmiana sposobu prezentacji różnych elementów konstrukcji podatku wpływa na postawy osób fizycznych wobec tych elementów, co było głównym celem rozprawy. Konkludując można stwierdzić, że przyjęta w rozprawie hipoteza oparła się próbie dyskfirmacji w przypadku trzech efektów – efektu miary, awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku i efektu Schellinga.

Istotnym osiągnięciem pracy jest przełożenie wyników badań na zasady podatkowe i funkcje, jakie powinien spełniać system podatkowy oraz podjęcie próby określenia pewnych wytycznych do tworzenia racjonalnych systemów podatkowych. W rzeczywistości systemy podatkowe powstają na skutek nawarstwiania się historycznych zmian czy politycznych kompromisów. Zdaniem autorki, budując system podatkowy w praktyce, nie należy zapominać o efektach framingu towarzyszących postrzeganiu opodatkowania i jest to jeden z głównych wniosków, wynikających z rozprawy. Zmienne elementy podatku (które stanowią część składową systemu podatkowego) można przedstawić w różny sposób i jeżeli wpływa to na postawy wobec tych elementów, to wnioski wynikające z zastosowania narzędzi finansów behawioralnych do badania tych postaw, mogą być wykorzystane do formułowania reguł dotyczących tworzenia racjonalnych systemów podatkowych. Potwierdzenie występowania efektu miary jest powiązane z takimi zasadami podatkowymi jak wydajność podatku i elastyczność podatku (zasady fiskalne) oraz nienaruszalność majątku podatnika (zasada ekonomiczna). Stosowanie odpowiedniego rodzaju stawki podatkowej ma wpływ na realizację funkcji fiskalnej i redystrybucyjnej. Występowanie efektu awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku oraz efektu Schellinga jest związane z zasadą fiskalną, sprawiedliwości i techniczną oraz ma wpływ na realizację funkcji fiskalnej i redystrybucyjnej. Wyniki badań dotyczących występowania efektu miary sugerują, aby we współczesnych systemach podatkowych stosować stawki podatkowe procentowe, zamiast kwotowych, po to aby były one odbierane jako niższe i z niższym stopniem progresji, niż to ma miejsce w rzeczywistości. Potwierdzenie występowania efektu awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku

podpowiada, żeby w konstrukcji każdego podatku były stosowane ulgi podatkowe zamiast zwyczaj podatkowych (zapłata dodatkowego podatku). System podatkowy oparty na ulgach jest lepiej postrzegany niż system, w którym stosowane są zwyczki podatkowe. Wnioskiem, jaki można wysnuć z wyników badań nad występowaniem efektu Schellinga, dla konstruktorów systemu podatkowego, jest stosowanie ulg podatkowych w podatkach progresywnych, będących odliczeniem od podatku zamiast ulg podatkowych, będących zmniejszeniem podstawy opodatkowania. Takie rozwiązanie jest lepiej postrzegane, ponieważ nie ma wówczas większych profitów dla podatników bogatszych niż dla biedniejszych.

Wyniki badań ilościowych oraz analiza danych jakościowych wskazują kierunki dalszych badań w zakresie wpływu ramowania na postawy wobec elementów konstrukcji podatku lub nawet szerzej – wobec opodatkowania. Po pierwszym etapie badań nie można było rozstrzygnąć, czy występują dwa efekty – wyizolowania i status quo, ponieważ dominowały odpowiedzi unikowe „Trudno powiedzieć”. W przypadku tych dwóch efektów należy przeprowadzić badania, w których zmodyfikowane będą pytania eksperymentalne. Zdaniem autorki dzięki temu będzie można przeprowadzić kolejne badania ilościowe tych zagadnień. W pierwszym etapie badań dla innych dwóch efektów – iluzji neutralności i awersji do etykiety „podatek” – odpowiedzi unikowe stanowiły więcej niż 1/5 wszystkich odpowiedzi (23,26% dla iluzji neutralności, 33,75% dla awersji do etykiety „podatek”). Stąd kolejną koncepcją jest badanie efektu iluzji neutralności za pomocą metod jakościowych (na przykład grupowe wywiady zogniskowane FGI), ponieważ samo pytanie eksperymentalne do badania tego efektu jest na tyle skomplikowane, że wymaga dodatkowego wyjaśnienia i dyskusji. Z kolei badanie występowania efektu awersji do etykiety „podatek” można przeprowadzić dla innych potencjalnych przedmiotów opodatkowania (na przykład zamiast pytać o finansowanie publicznego radia i telewizji, można zapytać o opłatę albo podatek za wywóz śmieci). Ponieważ etykietę „podatek” można zastąpić jednym słowem, najbardziej odpowiednie wydaje się w tym zakresie, przeprowadzenie badań ilościowych przykładowo w formie ankiety internetowej z dużą próbą badawczą.

Po analizie wyników badań drugiego etapu - zdaniem autorki - w dalszych pracach nad podatkami z punktu widzenia finansów behawioralnych należy skoncentrować uwagę na progresji podatkowej i kwocie wolnej od podatku oraz stosunku do różnych ulg podatkowych. Pozwoliłoby to nie tylko na rozbudowanie tego fragmentu teorii podatku, który dotyczy zmiennych elementów konstrukcji podatku, ale również na rozbudowanie takich ważnych społecznie zagadnień, jak równe i sprawiedliwe opodatkowanie. W przypadku badania stosunku do progresji podatkowej oraz kwoty wolnej od podatku należałoby

przeprowadzić serię badań ilościowych na większych próbach oraz badania jakościowe. Niezbędne wydają się również badania marginalnych oraz średnich stóp podatkowych w podatkach z progresywną stawką. Stosunek do ulg podatkowych jest doskonałym tematem na badania jakościowe w formie badań fokusowych czy też wywiadów indywidualnych. Dalsze badania ilościowe i jakościowe umożliwiłyby dotarcie, poprzez elementy konstrukcji podatku, do zasad podatkowych i funkcji podatku. Niewątpliwą zaletą niniejszej rozprawy jest zapoczątkowanie badań w tym zakresie w ramach polskiego systemu podatkowego, co tworzy punkt wyjścia do dalszych prac.

Badania były finansowane częściowo z dotacji podmiotowej na utrzymanie potencjału badawczego Wydziału Finansów i Bankowości Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu w 2014r. – Decyzja MNiSzW nr 27090/E-534/S/2014 z dn. 25.02.2014r.

VII. Załącznik 1 – Spis treści rozprawy doktorskiej

SPIS TREŚCI	3
WSTĘP	5
Rozdział 1. ELEMENTY PODATKU, SYSTEM PODATKOWY I POSTAWY WOBEC OPODATKOWANIA	13
1.1. Pojęcie i elementy konstrukcji podatku.....	13
1.2. System podatkowy i klasyfikacja podatków	24
1.3. Zasady podatkowe	32
1.4. Funkcje podatków	38
1.5. Postawy wobec opodatkowania.....	43
1.6. Cechy współczesnych systemów podatkowych.....	48
1.7. Charakterystyka polskiego systemu podatkowego.....	64
Rozdział 2. FINANSE BEHAWIORALNE JAKO PODSTAWA BADANIA POSTAW WOBEC ELEMENTÓW KONSTRUKCJI PODATKU	94
2.1. Od finansów klasycznych do finansów behawioralnych.....	94
2.2. Błędy poznawcze. Heurystyki	101
2.3. Iluzje fiskalne według J. M. Buchanana	105
2.4. Błędy w sferze preferencji. Teoria perspektywy	107
2.5. Framing i efekt framingu	112
2.6. Przegląd badań w zakresie wpływu efektu framingu na postawy wobec elementów konstrukcji podatku.....	114
Rozdział 3. BADANIA ANKIETOWE ZE SCHEMATEM EKSPERYMENTALNYM JAKO NARZĘDZIE BADAWCZE	155
3.1. Istota metody eksperymentalnej	155
3.2. Cel i zakres badań empirycznych	160
3.3. Próba badawcza.....	165
3.4. Procedura badawcza	169
Rozdział 4. WYNIKI BADAŃ ANKIETOWYCH ZE SCHEMATEM EKSPERYMENTALNYM	193
4.1. Wyniki wstępnych badań ilościowych (etap I)	194
4.2. Wyniki II etapu badań ilościowych.....	232
4.3. Ocena wpływu efektu framingu na postawy wobec elementów konstrukcji podatku w świetle rozważań teoretycznych	247
4.4. Rekomendacje w zakresie zastosowań wyników badań w praktyce a znaczenie ich dla rozwoju teorii	253
ZAKOŃCZENIE	258
SUMMARY	264
LITERATURA	270
AKTY PRAWNE	286
POZOSTAŁE ŹRÓDŁA	289

SPIS TABEL.....	294
SPIS WYKRESÓW.....	295
SPIS RYSUNKÓW.....	295
WYKAZ ZAŁĄCZNIKÓW.....	297

VIII. Załącznik 2 – Wykaz publikacji własnych

1. A. Czarnecka, *Połączenie awersji do straty i iluzji progresji podatkowej w efekcie Schellinga – postrzeżenie opodatkowania w świetle badań ankietowych*, w: *Spółeczna odpowiedzialność biznesu, podatki, inwestycje. Wybrane aspekty*, red. A. Uziębło, Prace Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku, tom 38, Gdańsk 2015.
2. A. Czarnecka (50%), A. Kacprzyk (15%), P. Kaczmarek (20%), B. Stępień (15%), *Transakcje handlu zagranicznego w świetle przepisów podatkowych*, w: *Handel zagraniczny. Studia przypadków*, red. B. Stępień, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2015.
3. A. Czarnecka, *Stosunek do progresji podatkowej a iluzja progresji – postrzeżenie opodatkowania w świetle badań ankietowych*, w: *Finanse w polityce makroekonomicznej państwa*, red. S. Owsiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014.
4. A. Czarnecka, *Prawdopodobieństwo kontroli a unikanie opodatkowania – w świetle badań ankietowych*, w: *Nauka rachunkowości na progu gospodarki opartej na wiedzy*, red. A. Karmańska, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2013.
5. A. Czarnecka, *Incydencja opłaty paliwowej w cenach oleju napędowego w Polsce w latach 2009-2010*, w: *Budżetowanie działalności jednostek gospodarczych - teoria i praktyka*, red. A. Dura, AGH w Krakowie, Kraków 2013.
6. R. Andrzejewski (25%), A. Czarnecka (50%), P. Kaczmarek (25%), *Podatki pośrednie w obrocie międzynarodowym*, w: *Handel zagraniczny. Poradnik dla praktyków*, red. B. Stępień, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012.
7. A. Czarnecka, *Ułatwienia w rozliczeniach podatkowych z tytułu podatku VAT dla małych podatników – studium przypadku*, w: *Budżetowanie działalności jednostek gospodarczych - teoria i praktyka*, red. A. Dura, Wydawnictwa AGH, Kraków 2012.
8. A. Czarnecka, *Miernik incydencji podatkowej*, w: *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, red. M. Wasilewski, Zeszyty Naukowe SGGW, Nr 97, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2012.
9. A. Czarnecka, *Iluzje podatkowe a reakcje podatników na opodatkowanie*, w: *Rachunkowość a controlling*, red. E. Nowak, M. Nieplowicz, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego

we Wrocławiu, nr 181, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011.

10. A. Czarnecka, *Neutralność podatku od towarów i usług a budżet środków pieniężnych*, w: *Budżetowanie jednostek gospodarczych w teorii i praktyce*, red. W. Krawczyk, J. Mielcarek, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Nr 28/2010, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań 2010.
11. R. Andrzejewski (25%), A. Czarnecka (50%), D. Mączyński (25%), *Podatki pośrednie w obrocie międzynarodowym*, w: *Handel zagraniczny. Poradnik dla praktyków*, red. B. Stępień, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.